

MARCIN KARCZEWSKI¹
Warszawa

DYSKUSJA NAD POWOŁANIEM CENTRALNEGO POLSKIEGO INSTYTUTU ARCHEOLOGICZNEGO W LATACH 1919-1923

DISCUSSION ON FOUNDING THE CENTRAL POLISH ARCHEOLOGICAL INSTITUTE
IN THE YEARS 1919-1923

Summary

The article presents the first attempt at founding the Central Polish Archaeological Institute that took place between the years 1919 – 1923. The author presents the main projects discussed by Polish archeologists and tries to explain the reasons for abandoning the idea against the background of the division among the Polish archeological society members.

Keywords: National Archeological Institute, National Prehistoric Institute, history of archeology

Streszczenie

Artykuł prezentuje pierwszą próbę powołania polskiego centralnego instytutu archeologicznego mającą miejsce w latach 1919-1923. Autor prezentuje główne projekty instytutu dyskutowane w środowisku polskich archeologów oraz stara się wyjaśnić przyczyny upadku idei powołania instytutu na tle rozłamu w polskim środowisku archeologicznym.

Słowa kluczowe: Państwowy Instytut Archeologiczny, Państwowy Instytut Prehistoryczny, historia archeologii

WPROWADZENIE

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie powstałych w latach 1919-1923 koncepcji organizacji polskiego centralnego instytutu archeologicznego oraz przedstawienie okoliczności, które uniemożliwiły jego powstanie. Powstałe w omawianym okresie koncepcje instytutu miały różne zakresy kompetencyjne; pierwsza ograniczała się jedynie do zarządzania archeologią przedhistoryczną

¹ Dr. Marcin Karczewski jest absolwentem kierunku Historia: Archeologia Chrześcijańska na UKSW. W roku 2017 uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych UKSW. W swoich badaniach koncentruje się nad historią archeologii polskiej w XX wieku. E-mail: marcinkarczewski1987@gmail.com.

(epoka kamienia, brązu i żelaza do wczesnego średniowiecza), podczas gdy druga chciała swym zakresem objąć wszystkie dziedziny archeologii, czyli dodatkowo archeologię klasyczną zajmującą się antykem. Zwolennicy węższej dążyli do powołania Państwowego Instytutu Prehistorycznego (PIP), natomiast szerszą koncepcję instytutu określano mianem Państwowego Instytutu Archeologicznego (PIA).

Główną areną dyskusji były cykliczne konferencje Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych² (PGKZP), chociaż oprócz konserwatorów i prezydium grona udział w nich brali archeolodzy klasyczni z Krakowa i Lwowa. Autor rezygnuje ze szczegółowego omówienia historii PGKZP z tego względu, iż ten temat został już wyczerpująco omówiony w literaturze przedmiotu (Stolpiak 1984; Abramowicz 1991; Lech 1999; Wysocki 1999; Blombergowa 1999; Wysocki 2009; Karczewski 2015).

1. PIERWSZE PRÓBY POWOŁANIA PIP/PIA PO ODZYSKANIU PRZEZ POLSKĘ NIEPODLEGŁOŚCI (1918-1923) – ZARYS HISTORYCZNY

Odrodzenie państwowości polskiej wymusiło na środowisku archeologicznym podjęcie dyskusji o zorganizowaniu działalności naukowej. Dyskusję rozpoczęli niezależnie od siebie nestor archeologii polskiej Włodzimierz Demetrykiewicz oraz młody i ambitny Włodzimierz Antoniewicz.

Memoriał Antoniewicza przedłożony w 1918 r. Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności (od 1919 Polska Akademia Umiejętności) zakładał: 1) utworzenie i wyposażenie instytutów archeologicznych przy katedrach uniwersyteckich, 2) utworzenie przynajmniej sześciu urzędów konserwatorskich dla zabytków archeologicznych (przedhistorycznych), 3) upaństwowienie większych kolekcji i zbiorów archeologicznych z terenów Polski oraz 4) zebranie w jedno muzeum prowincjonalne, względnie centralne, drobniejszych zbiorów archeologicznych istniejących w muzeach historycznych i przyrodniczych (Antoniewicz 1918, 1100). Demetrykiewicz zaproponował inny kierunek działań, postulował on: 1) utworzenie specjalnych muzeów stanowiących jednocześnie instytucję konserwatorską (muzea wykopalisk) i posiadających w swoim personelu znawców z każdej epoki archeologicznej (Demetrykiewicz 1920, 7), 2) reformę i rozbudowę katedr uniwersyteckich (utworzenie katedr dla każdej epoki archeologicznej przynajmniej w dwóch głównych miastach – Krakowie i Warszawie) (Demetrykiewicz 1920, 16) oraz powołanie specjalistycznego instytutu archeologicznego (Demetrykiewicz 1920, 17).

Postulaty Antoniewicza i Demetrykiewicza stały się punktem wyjścia do dalszej dyskusji w środowisku archeologicznym (Stolpiak 1984, 38). Odbiciem tej szerokiej debaty jest dział urzędowy w piątym tomie „Wiadomości Archeologicznych”, oficjalnego organu PGKZP. Jak już wspomniano, w dyskusji poruszano

² PGKZP – Funkcjonujące w latach 1919 – 1928 nieformalne gremium archeologów zatrudnionych przy MWRiOP pełniący *de facto* funkcje konserwatorów zabytków przedhistorycznych.

kwestie organizacji służby ochrony zabytków przedhistorycznych oraz organizacji muzealnictwa archeologicznego, te zagadnienia zostały już wyczerpująco opisane w literaturze przedmiotu (Stolpiak 1984, 39-41; Wysocki 1999, 133-145; Blomborgowa 1999, 115-131).

Zagadnieniem często poruszonym w dyskusji było powołanie centralnej jednostki naukowej do spraw archeologii. Nieliczne grono specjalistów z zakresu archeologii (przede wszystkim pradziejowej) podjęło się próby stworzenia instytutu archeologicznego, dzięki któremu udałoby się usystematyzować badania terenowe oraz zapewnić ich właściwe opracowanie naukowe. Pierwszym, który postawił problem powołania instytutu archeologicznego, był Włodzimierz Demetrykiewicz:

„Ponieważ doświadczenie pouczyło, że ciała uczone, utworzone dla popierania ogółu nauk, t.j. Akademje Umiejętności i Towarzystwa naukowe nie zawsze mogą należycie zaspokoić żywotne potrzeby umiejętności archeologicznych (zarówno co do wydawnictw, jak i co do samej organizacji pracy naukowej), więc w interesie różnych gałęzi archeologii powołane zostały do życia w wielu krajach, bogatszych w zabytki starożytne osobne zakłady kolegialne, uczone pod nazwą Instytutów Archeologicznych. Celem ich jest skupiać i wiązać w odnośnym kraju (w zakresie pewnej specjalnej gałęzi archeologii, dla której taki Instytut jest utworzony, np. dla prehistorji, dla archeologii klasycznej i t.d.) w jedno centralne, naczelne ognisko wszystkie warstwy fachowej pracy archeologicznej i wszystkie ważniejsze odnośne zawodowe siły, oraz stwarzać na tej drodze kolegium uczone dla specjalnych zawodowych obrad (podobnie jak w Akademji Umiejętności), jakoteż dla kierowania naukowymi wydawnictwami, które to kolegium jest zarazem z reguły powołane także do nadzorowania pod względem naukowym w najwyższej instancji, działalności odnośnych muzeów i konserwatorstwa zabytków” (Demetrykiewicz 1920, 17).

Wizja Demetrykiewicza została uzupełniona przez archeologa klasycznego Edmunda Bulandę, który wystąpił ze swoim projektem instytutu (Bulanda 1920, 84; Stolpiak 1984, 41), ponadto swoje uwagi dodali Józef Kostrzewski i Włodzimierz Antoniewicz (Stolpiak 1984, 42). Dyskusja na temat instytutu trwała przez szereg lat; na łamach „Wiadomości Archeologicznych” opublikowano w tym czasie szereg dalszych projektów.

Mimo niskiego finansowania archeologii w okresie międzywojennym, PGKZP dysponujące własnym budżetem nie tylko prowadziło działalność konserwatorską, ale również rękami swoich konserwatorów realizowało planowe badania terenowe (Abramowicz 1991, 118). Ważniejsze było jednak to, że grono zgromadziło w swych szeregach prawie wszystkich profesjonalnych archeologów pradziejowych, zaś rozpoczęta tam dyskusja nad instytutem archeologicznym przyciągnęła do dyskusji Edmunda Bulandę (Wysocki 2009, 250). Stworzyło to niezwykle korzystną sytuację do oddolnego powołania centralnego instytutu archeologicznego. Głównym problemem w tym czasie była absolutna bierność władz państwowych wobec działań społeczności archeologicznej. Do 1923 roku, mimo rozbieżności, PGKZP reprezentowało wolę całego środowiska archeologicznego i to właśnie dawało powstałym projektom szansę na realizację.

2. KONCEPCJE PAŃSTWOWEGO INSTYTUTU ARCHEOLOGICZNEGO/ PREHISTORYCZNEGO W LATACH 1918-1923

2.1. Wprowadzenie

W toku dyskusji na temat instytutu archeologicznego w latach 1918-1923 pojawiło się wiele koncepcji; niektóre z nich zawierały ogólne założenia, inne były bardzo szczegółowe. W toku dyskusji powstało kilka projektów opublikowanych na łamach „Wiadomości Archeologicznych”, były one przedmiotem szerszej dyskusji w środowisku archeologów polskich. Paradoksalnie PGKZP, którego rolą miała być przede wszystkim ochrona zabytków, poprzez cykliczne konferencje konserwatorów zabytków przedhistorycznych pełniło rolę konferencji ogółu archeologów.

Grono jednak nie mogło zastąpić właściwej instytucji, jaką miał być PIA/PIP, a to z dwóch powodów: 1) jego celem była ochrona zabytków archeologicznych 2) nie posiadało ono osobowości prawnej (projekt nigdy niezatwierdzonego statutu grona opublikowano w piątym tomie „Wiadomości Archeologicznych”), a środki otrzymywane z budżetu docelowo miały być przeznaczane na działania konserwatorskie. Sprawę z tych niedogodności zdawali sobie główni organizatorzy polskiej archeologii, dlatego też kwestia powołania instytutu była stałym punktem na konferencjach PGKZP.

2.2. Projekt Państwowej Komisji Archeologicznej i Państwowego Komitetu Archeologicznego – 1919 r.

Chronologicznie najwcześniejszy projekt centralnego instytutu archeologicznego znajduje się w zbiorach Archiwum Akt Nowych (AAN) Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) i jest to statut dwóch współdziałających ze sobą instytucji archeologicznych: Komisji Archeologicznej i Państwowego Komitetu Archeologicznego. Dokument ten odkrył i opublikował wraz z później naniesionymi nań poprawkami w swojej monografii *Tak wiele – tak nieliczni: Młoda archeologia polska 1905-1928* S. K. Kozłowski (Kozłowski 2012, 225-226). Oryginalny dokument zawiera liczne korekty, według ustaleń Kozłowskiego, autorstwa Włodzimierza Antoniewicza, Ludwika Sawickiego i Stefana Krukowskiego. Według Kozłowskiego tekst znajduje się na mikrofilmie B – 9262 z materiałów po MWRiOP AAN, jednak właściwa sygnatura zbioru, w którym statut się znajduje, ma oznaczenie B-9264 (Kozłowski 2012, 47).

Pierwotny tekst zakładał powołanie przy MWRiOP Państwowej Komisji Archeologicznej i Państwowego Instytutu Archeologicznego [§1]. Do kompetencji Komisji Archeologicznej należeć miała: ocena wartości naukowej zabytków archeologicznych [§2.a], gospodarowanie środkami pieniężnymi, występowanie o środki na działalność archeologiczną i opiniowanie wniosków o dofinansowanie dla podmiotów pozarządowych [§2.b]. Ponadto komisja miała opracowywać i opiniować projekty aktów prawnych dotyczących archeologii [§2.c], nawiązywać stosunki z in-

stytucjami, stowarzyszeniami, uczonymi zajmującymi się archeologią i dziedzinami pokrewnymi w kraju i za granicą [§2.d], informować o postępach i wynikach badań archeologicznych, promować archeologię, propagować wiedzę na temat zabytków archeologicznych [§2.e]. Najważniejszą jednak rolą komisji było sprawowanie zwierzchniej władzy nad Państwowym Instytutem Archeologicznym, czyniło to z niej „rząd” archeologiczny, naczelne kolegium sterujące głównym archeologicznym instytutem w odrodzonej Polsce [§2.f] (AAN, B – 9264, k. 3).

Statut określał skład komisji na dwudziestu członków, z czego piętnastu miało pełnić funkcje konserwatorów, rozlokowanych w głównych miastach Polski poza Warszawą, jeden miał być dyrektorem Państwowego Instytutu Archeologicznego, a czterech wraz z przewodniczącym tworzyć wydział, czyli ściśle kierownictwo komisji i całej archeologii polskiej. Wydział miał urzędować w Warszawie [§3] (AAN, B – 9264, k. 3). Zadaniem konserwatorów, w myśl omawianego projektu, była ochrona zabytków archeologicznych w ramach określonych przez dekret Rady Regencyjnej (Dekret Rady Regencyjnej 1918, §12, 18, 23-28). Zadaniem wydziału (kierownictwa) było rozstrzyganie spraw bieżących, nadzór nad działalnością konserwatorów, przesyłanie i opiniowanie wniosków skierowanych do MWRiOP, przygotowywanie rozporządzeń i ogólny nadzór nad podległymi sobie instytucjami [§4]. Wydział odpowiadał także za zwoływanie posiedzeń plenarnych komisji nie rzadziej niż raz na pół roku [§5]. Państwowa Komisja Archeologiczna mogła mianować członków korespondentów w ramach nagrody za działania na rzecz archeologii [§7]. Komisja wraz z konserwatorami była uprawniona do wydawawania zarządzeń z mocą urzędową w sprawach ochrony zabytków. Poszkodowanym w wyniku tych decyzji przysługiwała droga odwoławcza do MWRiOP [§9] (AAN, B – 9264, k. 4).

W rozporządzeniu określono, iż projektowany Państwowy Instytut Archeologiczny w Warszawie składać się będzie z muzeum archeologicznego, pracowni ogólnej (naukowej) i pracowni fotograficznej. Na czele całego instytutu będzie stać dyrektor (V klasa poborów) mianowany przez ministra WRiOP na wniosek komisji archeologicznej. Do pomocy otrzyma dwóch asystentów (VII klasa poborów). Pozostali pracownicy zatrudniani będą na podstawie przepisów ogólnych [§10 i 12] (AAN, B – 9264, k. 5).

Przy bliższej lekturze projektu widać, iż był on na bardzo wczesnym etapie; na tej wersji zaznaczone są liczne poprawki naniesione nań przez wspomnianych już archeologów warszawskich. Zmiany naniesione przez nich całkowicie eliminowały ustępy odnoszące się do Państwowego Instytutu Archeologicznego [§2.g, 3, 4, 6, 8, 10 i 12]; zrezygnowano również z nazwy „Komisja Archeologiczna”, zastępując ją „Gronem Konserwatorów” (Kozłowski 2012, 225-226). Była to prawdopodobnie pierwsza oficjalna próba ujęcia polskiej archeologii w ramy instytucjonalne, dzieląca obowiązki między dwa podmioty: 1) Komisję Archeologiczną w sprawach naukowych i podlegającą jej 2) Państwowy Instytut Archeologiczny z prerogatywami konserwatorsko-muzealnymi (Kozłowski 2012, 47). Projekt nie spełnił jednak oczekiwań środowiska, nawet po naniesieniu poprawek. W 5 tomie

„Wiadomości Archeologicznych” pojawiły się natomiast nowe projekty: 1) *Projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie utworzenia Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych* zawierający projekt statutu grona (Projekt rozporządzenia Rady Ministrów 1920, 78-81); 2) ogólny projekt PIP autorstwa Włodzimierza Demetrykiewicza w jego artykule pt. *W sprawie gruntownej reformy i nowego urzędnictwa instytucji publicznych przeznaczonych do badań naukowych nad wykopaliskami archeologicznymi w Polsce, jako też dla umiejętnej ich ochrony* (Demetrykiewicz 1920, 17-19); 3) *Projekt Państwowego Instytutu Archeologicznego* autorstwa Edmunda Bulandy (Bulanda 1920, 84-86). Pierwszy dotyczył PGKZP, który zastąpił koncepcję Komisji Archeologicznej, pozostałe dwa były koncepcjami ogólnopolskiego instytutu archeologicznego, który w nowej formie miał być najważniejszą kolegalną instytucją w hierarchii polskiej archeologii.

Projekty instytutu różniły się jednak znacznie w zakresie prerogatyw, jakie miały mu przysługiwać. Ponieważ grono nie miało być naczelną instytucją archeologiczną (choć de facto rolę tę pełniło do 1928 roku), omówienie jego statutu wykracza poza ramy tego artykułu.

2.3. Koncepcja Instytutu Archeologii Przedhistorycznej i Wczesnodziejowej Włodzimierza Demetrykiewicza

W tomie 5 „Wiadomości Archeologicznych” ogólny zarys swojej wizji instytutu wyłożył Włodzimierz Demetrykiewicz. Instytut Archeologii Przedhistorycznej i Wczesnodziejowej, bo tak nazywał swój instytut, miał być naczelną instytucją nadzorującą działalność archeologiczną dzielnicowych (wojewódzkich) muzeów wykopalisk (archeologicznych); jednocześnie podkreślał, iż nad kwestiami administracyjnymi i finansowymi tychże muzeów bezpośredni nadzór winno mieć ministerstwo (Demetrykiewicz 1920, 18).

Nadzór nad archeologią polską leżeć miał w gestii organu określanego przez Demetrykiewicza mianem „Kolegium uczonego instytutu archeologii prehistorycznej i wczesnodziejowej”, w skład którego wchodzić mieli jako członkowie zwyczajni z urzędu wszyscy kierownicy dzielnicowych muzeów wykopalisk i ich zastępcy, wszyscy profesorowie i docenci archeologii prehistorycznej i wczesnodziejowej pracujący na polskich uniwersytetach, przedstawiciele ważniejszych polskich towarzystw naukowych (Polska Akademia Umiejętności, Towarzystwo Naukowe Warszawskie i Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk). Inną grupę członków zwyczajnych mieli tworzyć ludzie nominowani przez ministerstwo, legitymujący się uznanym dorobkiem naukowym i nie kwalifikujący się do wyżej wymienionych kategorii. W skład gremium członków korespondentów wchodzić mieli specjaliści nauk pokrewnych: geologii, paleontologii, antropologii i archeologii klasycznej i orientalnej (!), historycy sztuki i numizmatycy (Demetrykiewicz 1920, 18). Jednocześnie autor zaznaczył, że ewentualny regulamin powinien zapewnić przewagę liczebną członkom zwyczajnym; oni też powinni mieć głos decydujący w kwestii kierunków działalności instytutu, zaś rola członków korespondentów miałaby się ograniczać jedynie

do wydawania fachowych opinii w zakresie własnych specjalizacji (Demetrykiewicz 1920, 19). Poza działalnością naukową, w zakresie kompetencji instytutu miało się mieścić: 1) wydawanie fachowych opinii na potrzeby ministerstwa i organów administracji państwowej, 2) projektowanie przepisów prawnych i zarządzeń dotyczących standardu przeprowadzania badań wykopaliskowych, instrukcji dla muzeów dzielnicowych w kwestii nadzoru naukowego nad niższymi w hierarchii muzeami archeologicznymi, instrukcji dla muzeów dotyczących warunków wydawania pozwoleń na badania archeologiczne, 3) sprawowanie bezpośredniego nadzoru nad najważniejszymi muzeami archeologicznymi, tj. muzeami dzielnicowymi wykopalisk, 4) pełnienie roli najwyższej instancji ds. konserwatorstwa archeologicznego (pradziejowego i wczesnohistorycznego) (Demetrykiewicz 1920, 19).

Z powyższego wynika, iż Demetrykiewicz widział w instytucie archeologicznym nie aparat administracji państwa, ale ogólnopolską korporację uczonych podobną do Polskiej Akademii Umiejętności. Przemawia za tym to, że do grupy członków zwyczajnych „kolegium” wchodzić mieli z urzędu przedstawiciele Polskiej Akademii Umiejętności (PAU), Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (TNW) i poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (PTPN) (główne towarzystwa naukowe reprezentujące dawne zaborcy). Planowany instytut archeologiczny miał łączyć ogół polskich sił archeologicznych, tak jak niegdyś ogniskowała polską naukę z trzech zaborów Akademia Umiejętności (od 1919 PAU). Jednocześnie instytut nie miał być skrępowany czynnościami administracyjnymi, te miało realizować ministerstwo, a ochroną zabytków archeologicznych zajmować miałyby się przede wszystkim muzea dzielnicowe.

2.4. Projekt Państwowego Instytutu Archeologicznego Edmunda Bulandy

28 maja 1919 r. do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wpłynął projekt statutu Państwowego Instytutu Archeologicznego autorstwa Edmunda Bulandy (Bulanda 1920, 84). W myśl tego projektu instytut miał być instytucją państwową finansowaną z budżetu państwa [§2]. Do jego zadań miało należeć prowadzenie, nadzorowanie i popieranie badań archeologii prehistorycznej, słowiańskiej, klasycznej, starochrześcijańskiej i wczesnośredniowiecznej [§3]. W zakresie kompetencji tak projektowanego instytutu leżało przeprowadzanie badań i nadzorowanie wykopalisk w kraju i zagranicą [§4.a], konserwacja znajdujących się w kraju zabytków pochodzących z wymienionych okresów [§4.b], zakładanie i nadzór nad państwowymi muzeami archeologicznymi [§4.c], popieranie i utrzymywanie naukowych placówek zagranicznych, urządzenie ekspedycji i podróży naukowych [§4.d], ogłaszanie sprawozdań z przeprowadzonych w kraju i zagranicą wykopalisk, wydawanie czasopism i publikacji naukowych z dziedziny archeologii [§4.e], założenie i prowadzenie centralnego państwowego archiwum (atelier) fotograficznego i pracowni przezroczy zabytków krajowych i zagranicznych dla celów naukowych i popularyzatorskich [§4.f], finansowanie zagranicznych studiów archeologicznych polskim stypendystom [§4.g] (Bulanda 1920, 84).

Wszystkie wymienione cele stanowiły realizację wcześniejszych postulatów Antoniewicza, Kostrzewskiego i Demetrykiewicza. Zwrócić należy uwagę na założenie, iż instytut miał tworzyć zagraniczne placówki badawcze oraz wspierać studia zagraniczne. Wynikało to z faktu, iż Bulanda był archeologiem klasycznym, stąd też jego postulaty uwzględniały potrzeby również tej dziedziny, nierozzerwalnie związanej z badaniem kultur niewystępujących w Polsce. Ten lwowski profesor miał wizję stworzenia zaplecza dla polskich badań z zakresu archeologii klasycznej, która w tym czasie była bardziej związana z historią sztuki aniżeli z archeologią pradziejową (Lech 1999, 35). Bulanda zauważył potrzebę powołania instytucji o zasięgu międzynarodowym, mogącej nawiązać współpracę ze swoimi odpowiednikami z Francji czy Wielkiej Brytanii.

Statut opisywał szczegółowo skład i organizację instytutu; w myśl §6 na czele PIA miał stać dyrektor mianowany przez naczelnika państwa na wniosek MWRiOP, który jednocześnie miałby być profesorem uniwersyteckim (Bulanda 1920, 84). Wsparciem merytorycznym miałby być dla niego urzędujący w stolicy zastępca, a podlegaliby mu: konserwator na miejscu, dwaj sekretarze, kierownik atelier i pracowni przezroczycy oraz siedmiu konserwatorów terenowych z siedzibami w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Lublinie, Poznaniu, Gdańsku i Wilnie (Bulanda 1920, 85). Dyrektor miał przedstawiać sprawozdania dla ministra WRiOP, proponować budżet, wnioski o powoływanie członków czynnych i korespondentów, funkcjonariuszy oraz dyrektorów muzeów archeologicznych [§7]. Dyrektor instytutu miał mieć prawo udzielić pomocy finansowej na badania archeologiczne instytucjom lub badaczom indywidualnym, subsydiować działalność konserwatorską oraz nadawać stypendia Polakom studiującym archeologię za granicą [§7]. Dyrektor za swoją działalność miał odpowiadać osobiście przed ministrem [§8] (Bulanda 1920, 85).

Należy jeszcze wspomnieć o części statutu określającego skład personalny instytutu oraz zakres obowiązków poszczególnych członków. W myśl §10 członkowie instytutu dzielić się mieli na zwyczajnych i korespondentów. Członkami zwyczajnymi oprócz funkcjonariuszy (pracowników etatowych) z urzędu mieli być profesorowie archeologii przedhistorycznej, klasycznej i starochrześcijańskiej oraz osoby mianowane przez ministra WRiOP [§10.A.a-b]. Członkami korespondentami miały być osoby zasłużone na polu archeologii w wymienionych wyżej specjalizacjach i mianowane przez ministra WRiOP [§10.B]. Statut zobowiązywał członków zwyczajnych do organizowania zjazdów raz do roku oraz obradowania w grupach wedle właściwych członkom specjalizacji [§11] (Bulanda 1920, 85).

Projekt instytutu archeologicznego Edmunda Bulandy był ambitny, zakładał bowiem powstanie instytucji o szerokim zakresie działalności. Nie tylko miał on być ośrodkiem pracy naukowej, ale również centralnym instytutem konserwatorskim dla zabytków archeologicznych. Dodatkowo instytut miał prowadzić badania za granicą. Bulanda, projektując instytut zapewne chciał, aby w przyszłości za jego pośrednictwem powołać jedną lub kilka polskich placówek zagranicznych podob-

nych do Francuskiej Szkoły w Atenach (École Française d'Athènes). Włączenie do kompetencji instytutu kwestii konserwatorskich, przy zachowaniu przyjętego wówczas podziału na konserwatorstwo archeologiczne i historyczne, musiało zakładać włączenie w struktury instytutu PGKZP, a w połączeniu ze zwierzchnictwem nad muzealnictwem archeologicznym doprowadziłoby do zogniskowania wszystkich aktywności szeroko pojętej archeologii w jednej instytucji naukowej.

W tym miejscu autor musi odnieść się do zarzutu, jaki Edmundowi Bulandzie i jego projektowi postawił badacz historii archeologii i myśli konserwatorskiej Jacek Wysocki, stwierdzając w swojej publikacji, że projekt ten był jedynie kompilacją założeń przedstawionych przez Demetrykiewicza i Antoniewicza i jakoby nic nie wnosił do dyskusji poza „marzeniami” o finansowaniu archeologii klasycznej (Wysocki 2009, 250). Otóż autor stoi na stanowisku, iż projekt Bulandy wprowadził do dyskusji istotne mechanizmy funkcjonowania instytutu, z których skorzystano przy opracowaniu projektu statutu PIP z roku 1922.

2.5. Projekt Państwowego Instytutu Prehistorycznego – 1922

Podczas IV konferencji konserwatorów zabytków przedhistorycznych, która odbyła się w Krakowie w dniach 26-28 listopada 1922, jednym z punktów ogólnej dyskusji był jeszcze jeden, tym razem wypracowany przez ogół archeologów, projekt Państwowego Instytutu Prehistorycznego (Sprawozdanie z IV Konferencji PGKZP 1923, 57). Jego statut oficjalnie zaakceptowano na posiedzeniu i wraz z późniejszymi uwagami Włodzimierza Demetrykiewicza opublikowano w 8 tomie „Wiadomości Archeologicznych”. Był to ostatni projekt dyskutowany przez ogół gremium archeologicznego przed rozłamem w środowisku, jaki nastąpił pomiędzy członkami prezydium. Projekt opracowano na podstawie ankiet złożonych przez W. Demetrykiewicza, P. Bieńkowskiego M. Drewko, R. Jakimowicza, J. Kostrzewskiego, L. Kozłowskiego, S. Krukowskiego, L. Sawickiego. M. Wawrzenieckiego, Z. Zakrzewskiego i J. Żurowskiego (Sprawozdanie z IV Konferencji PGKZP 1923, 56). Mimo szerokiej dyskusji, nie uzyskał on, podobnie jak poprzednie, jednogłośnej aprobaty konferencji grona.

Ze sprawozdania z IV konferencji wynika, iż przynajmniej dwóch archeologów wyraziło wątpliwości wobec projektu. Pierwszym z nich był Włodzimierz Demetrykiewicz, który zgłosił szereg poprawek do projektu statutu (Sprawozdanie z IV Konferencji PGKZP 1923, 57; Demetrykiewicz 1923, 63-64). Drugim archeologiem wyrażającym wątpliwości co do koncepcji PIP był Ludwik Sawicki. Uznawszy projekt za sprzeczny ze swoimi poglądami na ten temat, odmówił udziału w dalszym jego procedowaniu (Sprawozdanie z IV Konferencji PGKZP 1923, 58). Można przyjąć, iż kontrowersji wokół tego projektu było znacznie więcej.

Projekt statutu był o wiele bardziej przemyślany od poprzednich, dzielił się na pięć części i 18 artykułów. W myśl statutu, PIP miał być wyższym zakładem naukowo-badawczym, któremu przysługuje prawo posługiwania się pieczęcią z herbem Rzeczypospolitej, a także mógłby na poczet swojej działalności przyjmować zapisy

i darowizny od osób prywatnych i instytucji [art. 3]. Do zadań PIP należało: 1) przeprowadzać i popierać badania archeologiczne stanowisk przed- i wczesnohistorycznych do XII wieku włącznie, z wyłączeniem zabytków podlegających innym niż archeologiczne służbom konserwatorskim na obszarze Polski jak i za granicą oraz nadzorowanie badań archeologicznych na terenie kraju [art. 4.a] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 59). Miał też przygotowywać opinie i ekspertyzy w zakresie swoich kompetencji oraz – jeśli zachodziła taka potrzeba – przygotowywać własne projekty aktów prawnych [art. 4.c]. Ponadto do obowiązków instytutu należało, tak w kraju jak i za granicą, nawiązywanie relacji ze stowarzyszeniami, instytucjami i uczonymi zajmującymi się archeologią przed- i wczesnohistoryczną [art. 4.d]. Jako centralny instytut naukowo-badawczy PIP mógł zakładać nowe muzea archeologiczne oraz nadzorować już istniejące. Jako naczelny instytut naukowo-badawczy, PIP miał inicjować i prowadzić badania. Wyniki badań miały być przez instytut i na jego koszt publikowane w jego oficjalnych organach wydawniczych [art. 4.e i g] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 60).

PIP miał się składać z 3 autonomicznych oddziałów: 1) badawczego; 2) konserwatorskiego; 3) muzeów państwowych. W razie potrzeby statut przewidywał możliwość tworzenia nowych oddziałów oraz likwidacji zbędnych [art. 5]. W skład personelu instytutu wchodzić mieli: dyrektor, mianowany przez prezydenta [art. 8.a]; dwóch wicedyrektorów, kierownicy oddziałów [art. 8.b], adiunkci, młodszy asystenci [art. 8.c], pracownicy tymczasowi [art. 8.d] i personel administracyjny zatrudniony na podstawie normalnych przepisów [art. 8. d-e] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 60).

Dyrektor w rozumieniu artykułu dziewiątego kierować miał sprawami naukowymi i administracyjnymi instytutu, reprezentować go na zewnątrz i przedstawiać ministrowi WRiOP sprawozdania roczne. Ponadto dyrektor miał odpowiadać za finanse i wydatki z budżetu PIP oraz zarządzać jego majątkiem [art. 9.a-d]. Dyrektor składał do ministerstwa wnioski awansowe, nominacyjne i urlopowe oraz zwoływał konferencje pracowników PIP [art. 9.e-f].

Niezależnie od pełnionych funkcji, pracownicy naukowcy musieli posiadać wykształcenie w zakresie archeologii przedhistorycznej i/lub wczesnodziejowej. Dyrektor i jego zastępcy winni dodatkowo posiadać stopień docenta, natomiast konserwatorzy wykazywać doświadczenie w badaniach terenowych [art. 12] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 60).

Wewnątrz PIP funkcjonować miała konferencja pracowników naukowych, zwoływana na wniosek dyrektora, wicedyrektora, ministra WRiOP albo 1/3 członków konferencji [art. 14-15] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 60). Konferencja posiadała szereg kompetencji; odpowiadała między innymi za wewnętrzne regulaminy poszczególnych oddziałów, preliminarze budżetowe, przyjmowanie rocznych sprawozdań od dyrektora oraz kierowników oddziałów oraz wydawanie opinii o kandydatach na pracowników naukowych [art. 16.a-d] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 60).

Kolejnym kolegialnym organem przewidzianym w projekcie była Rada PIP. Był to swego rodzaju „sejm” ogółu polskich archeologów przedhistorycznych i wczesnodziejowych, z wyłączeniem w sensie czynnego członkostwa, archeologii klasycznej. Członkami czynnymi z głosem decydującym (prawem głosu we wszystkich głosowaniach) mieli być: z mocy stanowiska profesorowie i docenci archeologii przedhistorycznej i wczesnodziejowej w państwowych szkołach akademickich, Polskiej Akademii Umiejętności oraz towarzystw naukowych w Warszawie, Poznaniu, Lwowie i Wilnie [art. 18.A.a], zaś z nominacji ministra WRiOP na wniosek Rady Instytutu – wybitniejsi uczeni specjaliści w zakresie archeologii przedhistorycznej i wczesnodziejowej nie należący do poprzedniej grupy [art. 18.A.b]. Na grupę członków nadzwyczajnych składać się mieli fachowi przedstawiciele nauk pokrewnych i pomocniczych, to jest antropolodzy, geolodzy, paleontolodzy, historycy, historycy sztuki i archeolodzy klasyczni, zaproszeni przez ministra WRiOP [art. 18.B]. Członkiem Rady z prawem głosu był delegat MWRiOP [art. 18.C] (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 62).

Do kompetencji Rady należało rozpatrywanie i opiniowanie sprawozdań z działalności PIP, opracowanie i aktualizowanie regulaminu instytutu, wydawanie opinii wobec kandydatów na dyrektora, przedstawianie kandydatur na członków, wydawanie opinii w sprawach archeologicznych oraz inicjatywa ustawodawcza w zakresie archeologii [art. 19]. Rada wybierała swego przewodniczącego na trzyletnią kadencję i miała się zbierać co najmniej raz w roku. Niezależnie od tego Rada mogła być zwoływana częściej na wniosek dyrektora i pięciu członków zwyczajnych (Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego 1923, 63).

Projekt ten stanowił efekt kilkuletniej dyskusji w łonie archeologów, ostatecznie wygrała opcja ograniczenia kompetencji instytutu do archeologii przedhistorycznej i wczesnodziejowej, reprezentowanej przez większość uczestników dyskusji, stawiając archeologię klasyczną w roli nauki pomocniczej na równi z historią sztuki. Niemniej projekt przejął wiele rozwiązań z wizji Edmunda Bulandy: przyjmował na swoje barki wszystkie aspekty działalności archeologicznej (badania, konserwatorstwo, muzealnictwo), a ponadto dopuszczał działalność instytutu poza Polską poprzez powołanie oddziałów zamiejscowych. Posiadając stabilny budżet i pełne poparcie władz państwowych, PIP stałby się wiodącym ośrodkiem badawczym z pełnią jurysdykcji konserwatorskiej nad zabytkami archeologicznymi. Ponadto posiadałby w zakresie swoich kompetencji nadzór na muzeami archeologicznymi oraz wgląd do działów archeologicznych pozostałych muzeów, choćby z racji kompetencji konserwatorskich. Nie znalazły się w tym statucie postulaty Demetrykiewicza o czysto naukowym charakterze instytutu (przypominającego w swym duchu AU/PAU), na rzecz biurokratycznego tworu, będącego przedstawicielem władz państwowych i administracyjnych. Niestety projekt ten, mimo wyjątkowego dopracowania, również nie został zrealizowany.

PODSUMOWANIE

W roku 1923 nastąpiła zasadnicza zmiana w kondycji polskiego środowiska naukowego. Wskutek wybuchu narastającego od dłuższego czasu konfliktu w środowisku archeologicznym, doszło do poważnego rozdzwieńku między prezydium PGKZP a konserwatorami i między wiceprezesem Włodzimierzem Antoniewiczem, a prezesem Józefem Kostrzewskim wspieranym przez sekretarza prezydium Romana Jakimowicza (Abramowicz 1991, 114; Blombergowa 1999, 127; Karczewski 2015, 190; Wysocki 1999, 139; Wysocki 2009, 246). W efekcie prezydium podało się do dymisji, a kierownikiem grona został Roman Jakimowicz (Stolpiak 1984, 101). Do roku 1928 z grona na tle konfliktu z nim odeszli Włodzimierz Antoniewicz (1924), Ludwik Sawicki (zwolniony w 1927 z funkcji konserwatora), Michał Drewko (odszedł w 1929, nie przystępując do powołanego Państwowego Muzeum Archeologicznego) i Bohdan Janusz (zwolniony w 1927) (Kozłowski 2014, 25; Wysocki 2009, 247).

W efekcie, kiedy powstał właściwy statut PIP i wydawało się, że można wreszcie przystąpić do jego organizacji, wewnętrzne konflikty uniemożliwiły rozpoczęcie starań o utworzenie instytutu. Powołanie w 1928 roku Państwowego Muzeum Archeologicznego (PMA), które w założeniu miało być państwowym zakładem naukowo-badawczym, mimo pełnej jurysdykcji konserwatorskiej wynikającej z artykułów 2 i 3 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o Państwowym Muzeum Archeologicznym z dnia 22 III 1928 r. (Rozporządzenie Prezydenta 1928, 176), nie mogło ono zastąpić instytutu i nigdy nie stało się choćby częściowo tym, czym byłby PIP. Co gorsza, muzeum nie było nawet w stanie wypełnić luki po PGKZP. Pierwszą przyczyną takiego stanu rzeczy był brak odpowiedniego personelu: ze starego składu PGKZP pozostali jedynie Roman Jakimowicz i Stefan Krukowski, luki tej nie mogli wypełnić młodzi badacze, zatrudnieni w muzeum świeżo po studiach. Drugą przyczyną był sam dyrektor Jakimowicz, dobry archeolog, ale zupełnie nieposiadający talentów potrzebnych do zarządzania tak ważną placówką. Wraz z nastaniem PMA zabrakło konferencji skupiających ogół archeologów znanych z czasów PGKZP; to z kolei wynikało ze wspomnianego rozłam w środowisku archeologicznym. Być może, gdyby nie przerost ambicji członków prezydium i ich wzajemne uprzedzenia, zjednoczony głos środowiska archeologicznego doprowadziłby do powołania instytutu archeologicznego.

W razie realizacji projektu, PIP nadawałby kierunek badaniom archeologicznym. Największą przeszkodą na drodze do utworzenia instytutu nie była ciężka sytuacja państwa, ale strach przed dominacją jednego ośrodka, a konkretnie ośrodka Warszawskiego (UW/UJP) i jego kierownika Włodzimierza Antoniewicza. To właśnie lęk przed tym pchnął Józefa Kostrzewskiego do przeciwstawienia Włodzimierzowi Antoniewiczowi Romana Jakimowicza, człowieka ambitnego, ale bez zdolności organizacyjnych, na kierownika PGKZP, a później dyrektora PMA (Kozłowski 2009, 70).

Kwestia powołania instytutu powracała jeszcze w latach trzydziestych, ale ówczesne środowisko archeologiczne nie miało już ani chęci, ani woli do jej reali-

zacji. Szansa na powołanie PIP/PIA, jaka istniała w latach 1919-1923, przepadła wraz z rozłamem w środowisku archeologów polskich. Dopiero po II wojnie światowej powstały warunki do powołania PIP/PIA, jednak już nie z inicjatywy samego środowiska, ale za sprawą nowej władzy komunistycznej i lansowanej przez nią nowej, centralnie sterowanej, polityki naukowej.

BIBLIOGRAFIA:

- Dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury. *Dziennik Praw*, 1918, poz. 36, nr 16.
- Projekt rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie utworzenia Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, Projekt statutu PGKZP. 1920. *Wiadomości Archeologiczne*, 5(1-2), 78-81.
- Sprawozdanie z IV Konferencji Konserwatorów Okręgowych odbytej w Krakowie w dn. 26-28 listopada 1923 r. 1923. *Wiadomości Archeologiczne*, 8(1), 56-59.
- Projekt statutu Państwowego Instytutu Prehistorycznego. 1923. *Wiadomości Archeologiczne*, 8(1), 59-63.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o Państwowym Muzeum Archeologicznych z dnia 22 III 1928 r. 1928. *Wiadomości Archeologiczne*, 10, 176-177.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Materiały Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (14), AAN, B-9264, k. 3-5: *Rozporządzenie Rady Ministrów w przedmiocie utworzenia Państwowej Komisji Archeologicznej i Państwowego Instytutu Archeologicznego*.
- Abramowicz, Andrzej. 1991. *Historia archeologii polskiej XIX i XX wieku*. Warszawa-Łódź: Wydawnictwo IHKM PAN.
- Antoniewicz, Włodzimierz. 1918. O opiekę państwową dla archeologii przeddziejowej w Polsce. *Przewodnik Naukowo-Literacki*, 44(11), 1086-1100.
- Blombergowa, Maria Magdalena. 1999. Urzędowa opieka nad zabytkami archeologicznymi pod zaborami i w Polsce niepodległej do roku 1928. W: *Tadeusz Roman Żurowski i konserwatorstwo archeologiczne w Polsce XX wieku*, red. Zbigniew Kobylński i Jacek Wysocki, 133-145. Warszawa: SNAP Oddział w Warszawie.
- Bulanda, Edmund. 1920. Projekt statutu Państwowego Instytutu Archeologicznego. *Wiadomości Archeologiczne*, 5(1-2), 84-86.
- Demetrykiewicz, Włodzimierz. 1920. W sprawie gruntownej reformy i nowego urządzenia instytucji publicznych przeznaczonych do badań naukowych nad wykopaliskami archeologicznymi w Polsce, jako też dla umiejętnej ich ochrony. *Wiadomości Archeologiczne*, 5(1-2), 3-20.
- Demetrykiewicz, Włodzimierz. 1923. Uwagi do projektu statutu PIP. *Wiadomości Archeologiczne*, 8(1), 63-64.
- Karczewski, Marcin. 2015. Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Archeologicznych i Państwowe Muzeum Archeologiczne: Ich rola w ochronie zabytków archeologicznych. *Seminare*, 36(4), 183-197.

- Kozłowski, Stefan Karol. 2009. *Włodzimierz Antoniewicz: Profesor z Warszawy*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Kozłowski, Stefan Karol. 2012. *Tak wiele – tak nieliczni: Młoda archeologia polska 1905-1928*. Warszawa-Łódź: Wydawnictwo UW.
- Kozłowski, Stefan Karol. 2014. Muzeum. W: *Stefan Krukowski i jego przygoda z PMA*, red. Stefan Karol Kozłowski, 19-58. Warszawa-Łódź: Wydawnictwo UW.
- Lech, Jacek. 1999. *Between captivity and freedom: Polish archeology in 20th century*. Warszawa: Wydawnictwo IAI PAN.
- Stolpiak, Barbara. 1984. *Rozwój prahistorii Polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, cz. 1: 1918-1928. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Wysocki, Jacek. 1999. Konserwatorstwo archeologiczne w Polsce w latach 1920-1940. W: *Tadeusz Roman Żurowski i konserwatorstwo archeologiczne w Polsce XX wieku*, red. Zbigniew Kobyliński i Jacek Wysocki, 133-145. Warszawa: Wydawnictwo SNAP Oddział w Warszawie.
- Wysocki, Jacek. 2009. Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych („tekst wspierający” w aneksie książki). W: Stefan Karol Kozłowski. *Włodzimierz Antoniewicz: Profesor z Warszawy*, 243-251. Warszawa: Wydawnictwo UW.